

De effecten van de cursus Politiek Actief van ProDemos

*Door Yara Al Salman
April 2016*

Abstract

Al een aantal jaar organiseert ProDemos de cursus Politiek Actief. Deze cursus heeft als doel de lokale politieke kennis van volwassen burgers te vergroten en om burgers te stimuleren om politiek betrokken en actief te worden op gemeentelijk niveau. De cursussen worden samen met gemeenten georganiseerd. In dit rapport worden de resultaten gepresenteerd van het onderzoek naar de effecten van de cursus. Voor dit onderzoek is een *repeated measures design* gebruikt. 59 participanten vulden voorafgaand aan en na afloop van de cursus een vragenlijst in. Uit de resultaten blijkt dat deelnemers na de cursus beschikten over meer objectieve en subjectieve politieke kennis. Ze vertoonden daarnaast een grotere intentie om te participeren in de lokale politiek. Het interne politieke zelfvertrouwen, de subjectieve beheersing van politieke vaardigheden en het vertrouwen in de lokale politiek is ook toegenomen, terwijl het politieke cynisme is afgenomen. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de cursus effectief is in het bereiken van zijn doelstelling.

Inleiding

Politieke kennis is van groot belang voor het functioneren van een democratie. Het stelt burgers in staat om politieke gebeurtenissen te begrijpen en om zelf te participeren in de politiek. Het gevolg is dat politieke besluiten worden beïnvloed door meer burgers, waardoor de besluiten meer legitimiteit krijgen en beter de visies van het volk vertegenwoordigen. Vooral de invloed van politieke kennis op het stemgedrag is goed gedocumenteerd. Verschillende studies laten zien dat het beschikken over politieke kennis de kans vergroot dat een burger zal stemmen (Delli Carpini & Keeter, 1996; Popkin & Dimock, 1999; Larcinese, 2007; Johann, 2012). Daarnaast tonen onderzoeken aan dat een toename in politieke kennis er vaak toe leidt dat burgers stemmen op een andere partij dan ze voorheen zouden hebben gedaan (Bartels, 1996; Fowler en Margolis, 2014). Dit kan komen doordat burgers die over meer politieke kennis beschikken vaak beter in staat zijn hun eigen belangen als individu en als lid van een groep te begrijpen en daardoor een andere afweging maken bij de stemkeuze (Delli Carpini en Keeter, 1996). Verder stellen goed geïnformeerde burgers zich vaker verkiesbaar dan burgers die over minder politieke kennis beschikken (Ondercin en Jones-White, 2011; Johann, 2012). Dit effect is echter wel verschillend voor mannen en vrouwen; vrouwen blijken vaker hogere eisen te stellen aan hun kennisniveau voor ze zich verkiesbaar stellen (Ondercin & Jones-White, 2011).

Politieke kennis beïnvloedt politieke participatie ook op een indirecte manier, door het interne politieke zelfvertrouwen (*internal political efficacy*) en het vertrouwen in de politiek van burgers te bevorderen. Naarmate burgers beter geïnformeerd zijn, neemt ook hun subjectieve kennis van de politiek toe. Subjectieve politieke kennis refereert naar de mate waarin men zelf denkt goed geïnformeerd te zijn over de politiek. De verwachting is dat een toename in subjectieve politieke kennis van burgers leidt tot een hoger intern politiek zelfvertrouwen. Dit houdt in dat ze meer

overtuigd zijn van hun eigen capaciteit om goed te kunnen participeren in de politiek. Er bestaat een direct, positief verband tussen intern politiek zelfvertrouwen en de kans dat een burger zich verkiesbaar zal stellen (Fox & Lawless, 2005; Kahne & Westheimer, 2006). Hoog intern politiek zelfvertrouwen vergroot ook de waarschijnlijkheid van deelname in andere politieke activiteiten (Kahne & Westheimer, 2006). Het vertrouwen in de politiek wordt ook positief beïnvloed door een toename van politieke kennis. Burgers die beter zijn geïnformeerd hebben meer vertrouwen in het politieke systeem en in politici (Galston, 2001), wat leidt tot een hogere opkomst bij verkiezingen in meerpartij-systemen (Bélanger & Nadeau, 2005) en een hogere mate van deelname in alle institutionele vormen van politieke participatie (Hooghe & Marien, 2012). Met institutionele participatie worden vormen van participatie bedoeld die direct gerelateerd zijn aan institutionele politieke processen. Voorbeelden hiervan zijn campagne voeren of contact opnemen met een politicus. Niet-institutionele vormen van participatie hebben daarentegen geen direct verband met verkiezingen of met het functioneren van politieke instituties (ibid.). Voorbeelden hiervan zijn meedoen aan demonstraties of een petitie tekenen (Hooghe en Marien, 2012).

Behalve op politieke participatie heeft politieke kennis ook invloed op de manier waarop burgers politici beoordelen en op het politieke cynisme van burgers. Goed ingelichte burgers beoordelen het gedrag van politici met oog voor de context waarin het plaatsvindt en begrijpen dat er fouten kunnen worden gemaakt of dat iets door toeval kan mislopen. Minder goed ingelichte burgers zien daarentegen de fouten van politici als tekenen van een slecht karakter (Popkin & Dimock, 1999). Het bevorderen van politieke kennis blijkt tot slot een effectieve strategie om het politiek cynisme van burgers te doen afnemen (Berman, 1997). Een politiek cynische burger heeft een negatieve houding jegens de politiek, gebaseerd op het geloof dat politieke actoren, instituten en systemen incompetent en immoreel zijn (Dekker & Meijerink, 2012). Deze houding wordt onder andere veroorzaakt door een gebrek aan politieke kennis (ibid.). Een afname van politiek cynisme en een toename van politiek vertrouwen is belangrijk, omdat een hoge mate van politiek cynisme onder burgers leidt tot een klimaat waarin politici controversiële doch urgente vraagstukken ontwijken en enkel 'gemakkelijke' besluiten nemen (Hetherington, 1998; Chanley et al., 2000).

Hoewel politieke kennis dus van groot belang is, is het politieke kennisniveau in Nederland erg laag (Hendriks Vettehen et al., 2004). Hierom is het van belang dat wordt onderzocht hoe deze politieke kennis kan worden vergroot. Een belangrijke manier waarop burgers politieke kennis vergaren is door middel van het verkrijgen en accepteren van politieke informatie van relevante actoren zoals bijvoorbeeld familieleden, leeftijdsgenoten, media en onderwijsinstellingen. In de afgelopen jaren zijn er veel onderzoeken uitgevoerd naar onderwijsprojecten die jongeren informeren en vaardigheden bijbrengen over de politiek. Hoewel de consensus aanvankelijk was dat dergelijke lesprogramma's weinig effect hebben (Langton & Jennings, 1968), blijken deze

programma's nu vaker succesvol in het vergroten van de politieke kennis van de deelnemers (Galston, 2001). Echter, de lesprogramma's die worden onderzocht hebben bijna allemaal betrekking op kinderen en jongeren. De onderzoeken die wel over programma's voor volwassenen gaan, richten zich bovendien op nieuwe, ontwikkelende democratieën die zich vaak in een proces van verzoening of heropbouw bevinden (Finkel, 2003). Onderwijsprogramma's trachten daar volwassenen te leren over democratische waarden, de werking van het nieuwe politieke systeem en over politieke participatie. Er is daarentegen weinig onderzoek gedaan naar onderwijsmethoden voor volwassen in 'oude' democratieën. Dit is spijtig omdat ook in oude democratieën veel burgers beschikken over weinig politieke kennis.

Dit onderzoek tracht dit hiaat te vullen, door zich te richten op de effecten van de cursus Politiek Actief van de organisatie ProDemos - Huis voor democratie en rechtsstaat. Deze cursus heeft als doel de lokale politieke kennis van volwassen burgers te vergroten en om burgers te stimuleren om politiek actief te worden op gemeentelijk niveau (ProDemos, 2015). De cursus is ontwikkeld door ProDemos, een onafhankelijke organisatie die als doel heeft burgers te informeren over de politiek en rechtsstaat en ze te laten zien wat ze kunnen doen om invloed uit te oefenen op het niveau van de gemeente, de provincie, het land en Europa (ProDemos, 2014).

De onderzoeksvraag luidt: Wat zijn de effecten van de cursus Politiek Actief van ProDemos op de deelnemers? De verwachting is dat zowel de objectieve kennis (aantoonbare, correcte feitelijke kennis) als de subjectieve kennis (de mate waarin burgers zelf geloven dat ze beschikken over kennis) over de lokale politiek van de deelnemers toeneemt. Als gevolg van deze toename in kennis verwachten we ook een aantal neveneffecten. Zo wordt verwacht dat het interne politieke zelfvertrouwen, de politieke interesse en het politieke vertrouwen van de deelnemers na de cursus toeneemt. Het politieke cynisme van de deelnemers neemt naar verwachting af. Bij het meten van het politieke cynisme maken we een onderscheid tussen meningen over de integriteit (het morele karakter) van onderdelen van het politieke systeem en meningen over de competentie (het goed kunnen functioneren) van onderdelen van het politieke systeem. Verder verwachten we dat de politieke participatie van de cursisten toeneemt. Dit kunnen we echter niet meten, omdat de nameting kort na het einde van de cursus plaatsvindt, waardoor er niet veel gelegenheid zal zijn voor de deelnemers om te participeren in de politiek. We meten in plaats daarvan de intentie van de cursisten om op verschillende manieren te participeren in de periode na de cursus, waarbij we een onderscheid maken tussen institutionele en niet-institutionele participatie.

Cursus Politiek Actief

Met de cursus Politiek Actief wil ProDemos het politieke bewustzijn van burgers vergroten en burgers stimuleren om op allerlei manieren politiek actief te worden (ProDemos, 2015). Dit wordt gedaan

door de politieke kennis en vaardigheden van de burgers te vergroten, en door burgers in contact te brengen met lokale politici en politieke instituties. Hierbij richt de organisatie zich op de gemeentepolitiek. De aanleiding voor de ontwikkeling van deze cursus is het gebrek aan politiek actieve burgers en de moeilijkheid van het vinden van goede volksvertegenwoordigers op het niveau van de gemeente. Dit laatste probleem is gedocumenteerd in verschillende onderzoeken (Nieuwsuur, 2014; Voerman en Boogers, 2014).

De cursus bestaat uit zes bijeenkomsten, die plaatsvinden in een gemeentehuis. Er kunnen maximaal 30 inwoners deelnemen, die zichzelf hiervoor hebben opgegeven. De bijeenkomsten worden geleid door een vaste docent en enkele gastdocenten. De eerste bijeenkomst staat in het teken van een kennismaking en het onderwerp staatsinrichting (inclusief verkiezingen, politieke partijen, de niveaus van de Nederlandse overheid en de plaats van de gemeente hierin). Vaak houdt een wethouder of de burgemeester aan het begin van deze bijeenkomst een korte toespraak. Tijdens de tweede bijeenkomst behandelen deelnemers de werking van de gemeente en het proces van gemeentelijke besluitvorming. Ze leren dan ook hoe ze kunnen participeren in het besluitvormingsproces. De derde bijeenkomst gaat over de gemeenteraad, specifiek over de taken en rollen van de gemeenteraad, het werk van een raadslid en over gemeentefinanciën. Deelnemers krijgen dan ook de gelegenheid te speeddaten met raadsleden. Tijdens de vierde bijeenkomst krijgen de deelnemers een training in lobbyen en tijdens de vijfde een training in debatteren. Tot slot wonen deelnemers tijdens de zesde bijeenkomst een raadsvergadering bij, waarbij ze een observatieopdracht maken die ze daarna bespreken. De deelnemers krijgen dan ook hun certificaten uitgereikt in de raadszaal door de burgemeester.

Methode

Onderzoeksgroep

De onderzoeksobjecten waren de deelnemers van drie cursussen Politiek Actief, die plaatsvonden in drie gemeenten. De deelnemers hebben zich zelf voor deze cursussen opgegeven. De cursussen in deze gemeenten waren geselecteerd omdat ze in dezelfde periode plaatsvonden, omdat de data voor alle bijeenkomsten al vroeg vastlagen en omdat de inwoneraantallen van de gemeenten dichtbij elkaar lagen. Dit is belangrijk, omdat het inwoneraantal effect kan hebben op het politieke vertrouwen van burgers. In totaal deden 79 deelnemers mee aan de voormeting. Hiervan hebben 59 (74.7%) deelnemers meegedaan aan de nameting. Vrouwen waren ondervertegenwoordigd in de onderzoeksgroep; 32.2% van de deelnemers bestond uit vrouwen. De leeftijden van de deelnemers varieerden van 18 tot 78 jaar ($Q_1=41$ jaar; Med=49.5 jaar; $Q_3 = 61$ jaar). De hoogst afgeronde opleidingen van de deelnemers varieerden van LBO tot WO-niveau. De deelnemers waren als volgt

over de opleidingsniveaus verdeeld: LBO – 1.7%; VMBO – 3.4%; MBO – 23.7%; HAVO – 3.4%; VWO – 5.1%; HBO – 47.5%; WO – 15.3%.

Onderzoeksopzet

Voor het onderzoek is een *repeated measures design* gebruikt. In deze opzet was er één onderzoeksgroep, bestaande uit alle deelnemers van de drie cursussen. Deze groep deed eerst mee aan een voormeting, volgde daarna de cursus en deed na afloop van de cursus mee aan een nameting. De periode tussen de voor- en nameting duurde vijf weken. De procedure was dat deelnemers tijdens de eerste cursusbijeenkomst nog voor het begin van het inhoudelijke programma een papieren vragenlijst invulden, in aanwezigheid van ofwel de onderzoeker ofwel een geïnstrueerde cursusleider. De vragenlijsten hadden allemaal een unieke deelnemerscode, die deelnemers voor zichzelf noteerden. Tijdens de laatste cursusavond vulden de deelnemers direct na afloop van het inhoudelijke programma opnieuw in aanwezigheid van geïnstrueerde cursusleiders de papieren vragenlijst in, waarbij ze ook hun eigen deelnemerscode invulden. Zo konden de voor- en nametingen per individu met elkaar worden vergeleken met een *paired samples t-test*.

Meetinstrument

Het meetinstrument was een vragenlijst van in totaal 28 vragen. 27 van deze vragen waren gesloten (met één of meer items) en één vraag was open. De items in de vragenlijst werden gebaseerd op de beoogde doelen van de cursus, zoals deze waren aangegeven in het projectplan, in gesprekken met de verantwoordelijke medewerkers en in de inhoud van de cursusliteratuur voor deelnemers. De vragen gingen over de politieke kennis, intentie om te participeren in de lokale politiek, politieke interesse, intern politiek zelfvertrouwen, subjectieve politieke kennis, subjectieve politieke vaardigheden (debatteren en lobbyen) en over het politiek cynisme van de deelnemers. De interne betrouwbaarheid van de items per variabele werd gemeten tijdens de pre-test.

De objectieve politieke kennis werd gemeten in 11 meerkeuzevragen, één open vraag en acht juist-onjuist vragen. De onderwerpen die hierbij aan bod kwamen waren algemene staatsinrichting, verkiezingen, de gemeenteraad, de coalitie, het college van B en W, het proces van besluitvorming, gemeentefinanciën en manieren om te participeren in de lokale politiek. Na afloop van de cursus is gebleken dat de deelnemers niet op dezelfde manier werden geïnformeerd over het onderdeel gemeentefinanciën. De vraag over de gemeentefinanciën is daarom niet meegenomen in het onderzoek.

De intentie van de deelnemers om te participeren in de politiek werd getest in twee gesloten vragen met in totaal 16 items. De institutionele participatie-intentie werd gemeten in 10 items, waarbij aan de deelnemers werd gevraagd om aan te geven hoe waarschijnlijk het was dat ze de volgende activiteiten zouden ondernemen: stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen in 2018;

meewerken aan een verkiezingscampagne van een politieke partij voor de gemeenteraadsverkiezingen in 2018; kandidaat stellen als gemeenteraadslid voor de verkiezingen in 2018; actief worden/blijven in een politieke partij in de komende twee jaar; contact opnemen met een raadslid of wethouder in de komende twee jaar; gebruik maken van het spreekrecht bij een raadsvergadering in de komende twee jaar; meewerken aan een burgerinitiatief in de gemeente in de komende twee jaar; opgeven om te werken bij de steunfractie van een politieke partij in de komende twee jaar; en een lokale politieke partij oprichten in de komende twee jaar. Ze konden dit aangeven door per activiteit te kiezen uit één van de volgende antwoordopties: zeer onwaarschijnlijk (1) – onwaarschijnlijk (2) – geen mening (3) – waarschijnlijk (4) – zeer waarschijnlijk (5). De interne betrouwbaarheid van deze set items was hoog ($\alpha=0.85$). De niet-institutionele participatie-intentie werd gemeten in zes items, waarbij aan de deelnemers werd gevraagd om aan te geven hoe waarschijnlijk het was dat ze de volgende activiteiten zouden ondernemen in de komende twee jaar in hun gemeente: een petitie tekenen; meedoen aan een demonstratie; een petitie starten; een demonstratie organiseren; lid worden van een actiegroep; en een actiegroep oprichten. Ze konden dit aangeven door per activiteit te kiezen uit één van de volgende antwoordopties: zeer onwaarschijnlijk (1) – onwaarschijnlijk (2) – geen mening (3) – waarschijnlijk (4) – zeer waarschijnlijk (5). Ook hier was de interne betrouwbaarheid hoog ($\alpha=0.87$).

De politieke interesse van de deelnemers werd gemeten in drie items. Deelnemers werd gevraagd hoe geïnteresseerd zij waren (op een schaal van 1 tot 5) in de volgende onderwerpen: de politieke instituties in de gemeente; de manier waarop besluiten worden genomen in de gemeente; en de beleidsonderwerpen in de gemeente. De interne betrouwbaarheid van de set was hoog ($\alpha=0.87$).

Het interne politieke zelfvertrouwen werd gemeten in zes items, waarbij deelnemers werd gevraagd in hoeverre ze het eens of oneens waren over de volgende stellingen: 'Ik ben voldoende gekwalificeerd om mee te doen in de lokale politiek,' 'Ik denk dat ik lokale politiek goed kan begrijpen,' 'Participeren in de politiek is te moeilijk voor mij,' 'Ik denk dat ik een goede politica/politicus zou kunnen zijn in de gemeente,' 'De politiek in de gemeente is voor mij te ingewikkeld om te kunnen begrijpen' en 'Ik heb niet de juiste kwaliteiten om goed te kunnen participeren in de politiek.' De antwoordopties waren: zeer oneens (1) – oneens (2) – geen mening (3) – eens (4) – zeer eens (5). De codering voor de derde, vijfde en zesde stelling werd omgekeerd bij het verwerken van de resultaten. De items vormden een betrouwbare set ($\alpha=0.79$).

De subjectieve politieke kennis werd gemeten in zeven items, waarbij aan deelnemers werd gevraagd hoe hoog, op een schaal van 1 tot 5, ze hun kennis inschatten over de volgende onderwerpen: de manier waarop besluiten worden genomen in de gemeente; de taken van de gemeenteraad; de taken van het college van burgemeester en wethouders; de algemene regels over

de financiën van gemeenten; de verschillende manieren om politiek actief te worden; het werk van een raadslid; en de actuele politieke kwesties in de gemeente. De interne consistentie van de items was hoog ($\alpha=0.91$).

De subjectieve beheersing van de vaardigheden lobbyen en debatteren werden afzonderlijk gemeten. De subjectieve beheersing van debatteren werd gemeten in één item, waarbij aan de deelnemers werd gevraagd hoe goed, op een schaal van 1 tot 5, ze naar hun eigen mening de vaardigheid debatteren beheersten. Hetzelfde werd gedaan voor de vaardigheid lobbyen.

Om het politieke vertrouwen van de deelnemers te meten, vroegen we ze zelf aan te geven in hoeverre, op een schaal van 1 tot 5, ze de volgende organen in hun gemeente vertrouwden: de gemeenteraad, het college van burgemeester en wethouders, lokale politici en de politieke partijen in de gemeente. De interne betrouwbaarheid van deze vier items was hoog ($\alpha=0.91$).

Om het politieke cynisme te meten werd aan deelnemers hun mening gevraagd over de integriteit van politici, de integriteit van politieke instituties, de integriteit van politieke processen, de competentie van politici, de competentie van politieke instituties en de competentie van politieke processen. De mening over de integriteit van politici werd gemeten in vier items die een intern betrouwbare set vormden ($\alpha=0.78$). De mening over integriteit van politieke instituties werd gemeten in vier items, maar dit bleek geen betrouwbare set. Na verwijdering van de twee items was de interne betrouwbaarheid van de set acceptabel ($\alpha=0.75$). De integriteit van de processen werd gemeten in twee items, die een betrouwbare set vormden ($\alpha=0.71$). De mening over de competentie van politici werd gemeten in vier items, maar ook dit bleek na de pre-test geen betrouwbare set. Eén individueel item is daarom gebruikt om dit te meten. De mening over de competentie van politieke instituties werd gemeten in vier items, die een betrouwbare set vormden ($\alpha=0.76$). Tot slot werd de mening over de competentie van politieke processen gemeten in twee items. Nadat deze geen betrouwbare set bleken te vormen, is ervoor gekozen om één van de items te verwijderen.

Resultaten

Voorafgaand aan het berekenen van de t-test is er voor alle variabelen gecontroleerd of de scores normaal verdeeld waren. Hierbij zijn geen grote afwijkingen van normaliteit gevonden. De deelnemers scoorden hoger op objectieve kennis bij de post-test ($M=11.02$, $SD=2.46$) dan bij de pre-test ($M=8.81$, $SD=3.27$). Dit verschil is significant ($t(58)=5.655$, $p<0.001$) en de effectmaat is middelgroot. De cursus had daarnaast ook een significant positief effect op de subjectieve kennis van de deelnemers ($t(58)=8.114$, $p<0.001$). Ook hier scoorden deelnemers bij de post-test ($M=3.64$, $SD=0.62$) hoger dan bij de pre-test ($M=2.81$, $SD=0.84$). De effectmaat is groot. Dit betekent dat deelnemers meer weten over de lokale politiek en dat ze zelf ook het gevoel hebben dat ze hier meer

over weten. Zie voor alle resultaten met betrekking tot de objectieve en subjectieve kennis tabel 1 hieronder.

Variabele	Pre-test	Post-test	Vershil	t	df	p (tweezijdig)	d
Objectieve politieke kennis	M=8.81 SD=3.27	M=11.02 SD=2.46	M=2.21 SD=3.00	5.655***	58	0.00	0.74
Subjectieve politieke kennis	M=2.81 SD=0.84	M=3.64 SD=0.62	M=0.83 SD=0.78	8.114***	58	0.00	1.06

Tabel 1. Objectieve en subjectieve politieke kennis.
*** $p < 0.001$

Ook had de cursus een significant, positief effect op de institutionele participatie-intentie ($t(56)=2.164$, $p < 0.05$). Bij de post-test ($M=2.94$, $SD=0.68$) toonden deelnemers een grotere intentie om te participeren in institutionele activiteiten dan bij de pre-test ($M=2.76$, $SD=0.69$). Dit verschil is echter klein. De gemiddelde post-test score correspondeert met een 'neutrale' positie tegenover institutionele participatie. Na de cursus vinden deelnemers het (gemiddeld gezien) dus waarschijnlijk noch onwaarschijnlijk dat ze op deze manier zullen participeren. Wanneer het effect wordt bekeken per activiteit, blijkt de cursus op twee van de tien activiteiten een positief effect te hebben. Wat betreft de intentie om actief te worden of blijven in een politieke partij, scoren deelnemers hoger op de post-test ($M=3.11$, $SD=1.27$) dan op de pre-test ($M=2.77$, $SD=1.23$), ($t(56)=2.240$, $p < 0.05$). De effectmaat is klein. Ook voor de intentie om te werken bij de steunfractie van een politieke partij in de gemeenteraad was bij de post-test ($M=3.00$, $SD=1.16$) hoger dan bij de pre-test ($M=2.67$, $SD=1.09$). Dit verschil is significant ($t(56)=2.342$, $p < 0.05$) doch klein. De gemiddelde scores corresponderen ook hier met een neutrale houding tegenover de activiteiten. De cursus had geen significant effect op de intentie om te helpen bij een verkiezingscampagne ($t(56)=0.1875$, $p > 0.05$), om raadslid te worden ($t(56)=0.566$, $p > 0.05$), om gebruik te maken van het spreekrecht tijdens een raads- en/of commissievergadering ($t(56)=1.112$, $p > 0.05$), om te spreken tijdens een inspraakavond ($t(56)=1.499$, $p > 0.05$), om een burgerinitiatief te starten ($t(56)=0.817$, $p > 0.05$), om een eigen politieke partij op te richten ($t(56)=1.427$, $p > 0.05$) om contact op te nemen met een raadslid en/of wethouder ($t(56)=1.302$, $p > 0.05$) en om te stemmen bij de gemeenteraadsverkiezingen ($t(56)=0.178$, $p > 0.05$). Voor een overzicht van deze resultaten, zie tabel 2.

Variabele	Pre-test	Post-test	Vershil	t	df	p (tweezijdig)	d
Institutionele participatie	M=2.76 SD=0.69	M=2.94 SD=0.68	M=0.19 SD=0.65	2.164*	56	0.04	0.29

<i>Stemmen voor gemeenteraad</i>	M=4.77 SD=0.68	M=4.79 SD=0.67	M=0.02 SD=0.74	0.178	56	0.86	-
<i>Meewerken aan verkiezingscampagne</i>	M=2.49 SD=1.26	M=2.77 SD=1.18	M=0.28 SD=1.13	1.875	56	0.07	-
<i>Kandidaat stellen gemeenteraad</i>	M=2.11 SD=1.25	M=2.19 SD=1.17	M=0.09 SD=1.17	0.566	56	0.57	-
<i>Actief worden in politieke partij</i>	M=2.77 SD=1.23	M=3.11 SD=1.27	M=0.33 SD=1.12	2.240*	56	0.03	0.30
<i>Contact opnemen met politicus</i>	M=3.53 SD=1.26	M=3.73 SD=1.01	M=0.21 SD=1.22	1.302	56	0.20	-
<i>Gebruik maken spreekrecht</i>	M=2.46 SD=0.91	M=2.60 SD=0.92	M=0.14 SD=0.93	1.112	56	0.27	-
<i>Spreken bij inspraakavond</i>	M=2.54 SD=0.96	M=2.74 SD=0.88	M=0.19 SD=0.97	1.499	56	0.14	-
<i>Burgerinitiatief ondernemen</i>	M=2.89 SD=1.01	M=3.02 SD=1.01	M=0.12 SD=1.13	0.817	56	0.42	-
<i>Werken bij steunfractie</i>	M=2.67 SD=1.09	M=3.00 SD=1.16	M=0.33 SD=1.07	2.342*	56	0.02	0.31
<i>Politieke partij oprichten</i>	M=1.33 SD=0.58	M=1.47 SD=0.78	M=0.14 SD=0.74	1.427	56	0.16	-

Tabel 2. Institutionele participatie (individuele items cursief weergegeven).

* $p < 0.05$

Verder had de cursus een klein, significant effect op de niet-institutionele participatie intentie ($t(55)=2.642$, $p < 0.01$). De intentie van de deelnemers om op een niet-institutionele manier te participeren in de politiek is groter bij de post-test ($M=2.27$, $SD=0.88$) dan bij de pre-test ($M=1.99$, $SD=0.70$). De gemiddelde score van de post-test laat zien dat deelnemers het *minder onwaarschijnlijk* vinden dat ze op deze manier gaan participeren in de politiek, maar dit betekent niet dat ze dit nu *waarschijnlijk* achten. De gemiddelde score correspondeert met een licht negatieve houding tegenover niet-institutionele politieke participatie. Behalve de verschillen tussen de algemene scores voor niet-institutionele participatie intentie, is ook hier berekend wat de verschillen waren per activiteit. Deelnemers toonden meer bereidheid om een petitie te tekenen bij de nameting ($M=3.14$, $SD=1.17$) dan bij de voormeting ($M=2.75$, $SD=1.01$). Dit effect is klein, maar wel significant ($t(55)=2.360$, $p < 0.05$). Ook scoorden deelnemers na de cursus ($M=2.11$, $SD=0.98$) significant hoger op de intentie om een petitie te starten dan voor de cursus ($M=1.77$, $SD=0.76$), ($t(55)=2.381$, $p < 0.05$). Ook hier was de effectmaat klein. De intentie van de cursisten om een demonstratie te organiseren was bij de nameting ($M=2.09$, $SD=1.00$) groter dan bij de voormeting ($M=1.79$, $SD=0.87$) en ook dit effect was significant ($t(55)=2.141$, $p < 0.05$), doch klein. Verder had de cursus een significant effect op de intentie om lid te worden van een actiegroep ($t(55)=2.338$, $p < 0.05$). De scores van de deelnemers stegen licht bij de post-test ($M=2.30$, $SD=1.03$) ten opzichte van de pre-test ($M=1.98$, $SD=1.02$). Voor al deze activiteiten geldt dat deelnemers het gemiddeld gezien onwaarschijnlijk achten dat ze hieraan zullen deelnemen. De cursus had geen significant effect op de intentie om mee te doen aan

een demonstratie ($t(55)=1.299$, $p>0.05$) of om een actiegroep op te richten ($t(55)=1.293$, $p>0.05$). Zie voor de resultaten met betrekking tot de niet-institutionele participatie intentie tabel 3.

Variabele	Pre-test	Post-test	Vershil	t	df	p (tweezijdig)	d
Niet-institutionele participatie	M=1.99 SD=0.70	M=2.27 SD=0.88	M=0.28 SD=0.80	2.642*	55	0.01	0.35
<i>Petitie tekenen</i>	M=2.75 SD=1.01	M=3.14 SD=1.17	M=0.39 SD=1.25	2.360*	55	0.02	0.32
<i>Meedoen aan demonstratie</i>	M=2.00 SD=0.95	M=2.18 SD=1.13	M=0.18 SD=1.03	1.299	55	0.20	-
<i>Petitie starten</i>	M=1.77 SD=0.76	M=2.11 SD=0.98	M=0.34 SD=1.07	t=2.381*	55	0.02	0.32
<i>Demonstratie organiseren</i>	M=1.79 SD=0.87	M=2.09 SD=1.00	M=0.30 SD=1.06	t=2.142*	55	0.04	0.35
<i>Lid worden actiegroep</i>	M=1.98 SD=1.02	M=2.30 SD=1.03	M=0.32 SD=1.03	t=2.338*	55	0.02	0.31
<i>Actiegroep oprichten</i>	M=1.64 SD=0.86	M=1.80 SD=0.98	M=0.16 SD=0.93	t=1.293	55	0.20	-

Tabel 3. Niet-institutionele participatie (individuele items cursief weergegeven).

* $p<0.05$

De cursus had geen significant effect op de politieke interesse van de deelnemers ($t(56)=0.463$, $p>0.05$). Dit resultaat was niet verassend, omdat verwacht werd dat de deelnemers voorafgaand aan de cursus al (zeer) geïnteresseerd waren in de politiek. Zij hebben zich immers zelf voor de cursus opgegeven. Op een schaal van 1 tot 5, scoorden de deelnemers gemiddeld al 4.18 punten (SD=0.74) bij de voormeting. Bij de nameting blijkt deze score nauwelijks te zijn veranderd (M=4.12, SD=0.78). Dit laat zien dat de interesse in de politiek niet significant is toe- of afgenomen na de cursus.

De cursus had een licht, positief effect op het interne politieke zelfvertrouwen van de deelnemers. Deelnemers scoorden gemiddeld lager bij de voormeting (M=3.76, SD=0.62) dan bij de nameting (M=3.92, SD=0.60). Dit verschil is significant ($t(57)=2.488$, $p<0.05$), doch klein. Dit betekent dat deelnemers na de cursus het idee hebben dat ze beter in staat zijn om te participeren in de politiek dan voor de cursus.

Ook is er een positief effect bemerkt op de subjectieve beheersing van de 'politieke vaardigheden' debatteren en lobbyen. Deelnemers scoorden bij de post-test (M=3.47, SD=0.90) hoger dan bij de pre-test (M=2.81, SD=1.03). Dit verschil is significant ($t(58)=6.174$, $p<0.001$) en de effectmaat is groot. Ook bij het onderdeel lobbyen scoorden deelnemers bij de nameting (M=3.27, SD=0.98) hoger dan bij de voormeting (M=2.84, SD=1.04). Dit effect is significant ($t(58)=3.626$, $p<0.01$) en de effectgrootte is matig. Dit betekent dat de deelnemers na de cursus het gevoel hebben dat ze beter kunnen debatteren en dat ze beter kunnen lobbyen dan voor de cursus.

Daarnaast heeft de cursus ook een positief effect op het politieke vertrouwen van de deelnemers. Na de cursus scoren deelnemers hoger voor politiek vertrouwen (M=3.63, SD=0.68) dan

voor de cursus (M=3.25, SD=0.69). Dit effect is significant ($t(58)=4.867$, $p<0.001$) en de effectmaat is middelgroot. Voor een overzicht van de resultaten voor de variabelen politieke interesse, intern politiek zelfvertrouwen, politiek vertrouwen en de subjectieve beheersing van de vaardigheden debatteren en lobbyen, onderstaande tabel 4.

Variabele	Pre-test	Post-test	Vershil	t	df	p (tweezijdig)	d
Politieke interesse	M=4.18 SD=0.74	M=4.12 SD=0.78	M=-0.06 SD=0.95	-0.463	56	0.65	-
Intern politiek zelfvertrouwen	M=3.76 SD=0.62	M=3.92 SD=0.60	M=0,16 SD=0,49	2.488*	57	0.02	0.33
Subjectieve beheersing debat	M=2.81 SD=1.03	M=3.47 SD=0.90	M=0,66 SD=0,82	6,174***	58	0.00	0.80
Subjectieve beheersing lobby	M=2.83 SD=1.04	M=3.27 SD=0.98	M=0.44 SD=0,93	3.626**	58	0.00	0.47
Politiek vertrouwen	M=3.25 SD=0.69	M=3.63 SD=0.68	M=0.38 SD=0.60	4.867***	58	0.00	0.63

Tabel 4. Politieke interesse, intern politiek zelfvertrouwen, subjectieve vaardigheden en politiekvertrouwen.

* $p<0.05$

** $p<0.01$

*** $p<0.001$

De cursus heeft een effect op alle onderdelen van politiek cynisme die zijn onderscheiden. Cursisten zijn bij de post-test minder cynisch (M=2.25, SD=0.49) met betrekking tot de integriteit van politici, dan bij de pre-test (M=2.50, SD=0.56). Dit verschil is significant ($t(57)=-4.596$, $p<0.001$) en de effectmaat is middelgroot. Ook met betrekking tot de integriteit van instituties scoren deelnemers na de cursus (M=2.43, SD=0.56) lager op cynisme dan daarvoor (M=2.71, SD=0.60). Ook dit effect is significant ($t(57)=-3.647$, $p<0.01$). De effectgrootte is matig. De cursus heeft ook een effect op de mening van de deelnemers over de integriteit (dat wil zeggen: het morele karakter) van de lokale politieke processen. Ook met betrekking tot dit onderwerp zijn deelnemers na de cursus minder cynisch (M=2.31, SD=0.66) dan daarvoor (M=2.66, SD=0.68). Dit effect is significant ($t(57)=-3.644$, $p<0.01$). De effectgrootte is matig. Deelnemers zijn na de cursus ook positiever over de competentie van politici. Bij de post-test scoren deelnemers voor dit item lager (M=2.38, SD=0.86) op cynisme dan bij de pre-test (M=2.82, SD=0.86). Ook voor cynisme met betrekking tot de competentie van instituties scoorden deelnemers na de cursus (M=2.46, SD=0.50) lager dan voor de cursus (M=2.71, SD=0.52). Dit effect is significant ($t(57)=-4.210$, $p<0.001$) en de effectgrootte is matig. Tot slot is er ook een effect gemeten op het politiek cynisme met betrekking tot de competentie (dat wil zeggen: het goed functioneren) van lokale politieke processen. Deelnemers scoorden lager op dit aspect van cynisme bij de post-test (M=2.03, SD=0.75) dan bij de pre-test (M=2.38, SD=0.75). Dit effect is significant ($t(57)=-2.774$, $p<0.01$), doch klein. Voor de resultaten met betrekking tot politiek cynisme, zie onderstaande tabel 5.

Variabele	Pre-test	Post-test	Vershil	t	df	p (tweezijdig)	d
Integriteit politici	M=2.50 SD=0.56	M=2.25 SD=0.49	M=-0.24 SD=0.40	-4.596***	57	0.00	-0.60
Integriteit instituties	M=2.71 SD=0.60	M=2.43 SD=0.56	M=-0.28 SD=0.58	-3.647**	57	0.00	-0.48
Integriteit processen	M=2.66 SD=0.68	M=2.31 SD=0.66	M=-0.34 SD=0.72	-3.644**	57	0.00	-0.48
<i>Competentie politici</i>	M=2.82 SD=0.86	M=2.38 SD=0.67	M=-0.44 SD=0.94	-3.633**	57	0.00	-0.48
Competentie instituties	M=2.71 SD=0.52	M=2.46 SD=0.50	M=-0.25 SD=0.46	-4.210***	57	0.00	-0.55
<i>Competentie processen</i>	M=2.38 SD=0.75	M=2.03 SD=0.75	M=-0.45 SD=0.95	-2.774**	57	0.01	-0.36

Tabel 5. Politiek cynisme (individuele items cursief weergegeven).

**p<0.01

***p<0.001

Discussie

Resultaten

Na afloop van de cursus beschikten deelnemers over aanzienlijk meer feitelijke kennis van de lokale politiek dan daarvoor. Dit kan komen door het gevarieerde cursusprogramma, waar gebruik werd gemaakt van verschillende werkvormen die verschillende deelnemers aanspreken. Wat ook heeft bijgedragen aan de stijging van kennis is waarschijnlijk de grote motivatie van deelnemers om meer te leren over de politiek. Daarnaast beschikten de deelnemers ook over beduidend meer subjectieve kennis over de politiek. Dit betekent dat de deelnemers niet alleen meer wisten over de politiek in de gemeente, maar dat ze ook sterk het gevoel hadden dat ze hier meer over wisten. Het grote verschil in subjectieve kennis voor en na de cursus hangt samen met het verschil in objectieve kennis. Deze bevindingen zijn in lijn met relatief recent onderzoek naar de effectiviteit van lesprogramma's over de politiek (Galston, 2001).

Verder toonden deelnemers na de cursus een grotere intentie om te participeren in de politiek via institutionele en niet-institutionele wegen. Deelnemers bleken vooral meer bereid om actief te worden in een politieke partij, bij een steunfractie te gaan werken, een petitie te starten en een petitie te tekenen, een demonstratie te organiseren en om lid te worden van een actiegroep. Het verschil tussen de participatie intentie van de deelnemers vóór en na de cursus was echter klein. Daarnaast lijken veel deelnemers het na de cursus nog steeds niet *waarschijnlijk* te vinden dat ze zullen participeren in de politiek. Deelnemers vinden het na de cursus *minder onwaarschijnlijk* dan vóór de cursus dat ze zullen participeren in niet-institutionele politieke activiteiten. Na de cursus hebben deelnemers een neutrale houding tegenover institutionele participatie. De kleine verschillen in participatie intentie kunnen misschien worden verklaard door de motivatie van de deelnemers om mee te doen aan de cursus. Uit de evaluatie van de cursus in andere gemeenten blijkt dat de meeste

cursisten mee doen om meer te leren over de politiek voor hun algemene ontwikkeling, en niet om te leren over hoe men kan participeren in de politiek. Deze cursisten ervaren de cursus anders dan deelnemers die al vóór de cursus bewust hebben stilgestaan bij de mogelijkheid om politiek actief te worden. Zij komen niet om te leren over welke vorm van participatie bij ze past, maar meer in het algemeen om te leren hoe de gemeente werkt. Het effect op de participatie intentie blijft daarom ook beperkt.

Voor de andere participatie activiteiten was geen significant verschil merkbaar in de intentie om hieraan deel te nemen. In het geval van de intentie komt dit waarschijnlijk doordat de deelnemers voorafgaand aan de cursus al van plan waren om te gaan stemmen bij de komende gemeenteraadsverkiezingen. Uit de resultaten blijkt dat deelnemers al een zeer hoge intentie toonden om te stemmen, die na de cursus nauwelijks is verhoogd. Verder is het opvallend dat de intentie van de deelnemers om raadslid te worden niet is vergroot, terwijl in voorgaande jaren juist veel deelnemers na het volgen van de cursus raadslid wilden worden. Dit kan komen doordat de opzet van de cursus is veranderd. Hoewel de cursus in voorgaande jaren als middel werd ingezet om raadsleden te werven, is de opzet van de cursus nu breder. Het doel van de cursus is nu om burgers te informeren over de politiek en om ze te stimuleren om op allerlei manieren te participeren in de politiek. Dit heeft gevolgen voor de programmaonderdelen van de cursus, die nu over lokale politiek en over politieke participatie in brede zin gaan. Het heeft ook gevolgen voor de doelgroep van de cursus, die nu niet (zoals in voorgaande jaren) hoofdzakelijk bestaat uit deelnemers die geïnteresseerd zijn in het raadslidmaatschap. In het geval van de andere activiteiten is er geen voor de hand liggende verklaring.

Na de cursus zijn deelnemers niet significant meer of minder geïnteresseerd in de lokale politiek. Dit was ook niet verwacht. De inwoners die zich voor de cursus opgaven deden dit vermoedelijk omdat ze al zeer in de politiek geïnteresseerd waren. Inderdaad blijkt ook uit de resultaten dat de politieke interesse van inwoners voor de cursus al zeer hoog is, en dat deze nauwelijks is veranderd na de cursus.

Verder beschikken deelnemers na de cursus over meer intern politiek zelfvertrouwen (*internal political efficacy*) dan daarvoor. Dit betekent dat ze nu meer vertrouwen hebben in hun eigen capaciteit om te participeren in de politiek. Het verschil tussen de mate van intern politiek zelfvertrouwen voor en na de cursus is echter klein. Dit komt waarschijnlijk doordat deelnemers al voor aanvang van de cursus over een relatief hoge mate van intern zelfvertrouwen beschikten. De toename van het intern zelfvertrouwen zou misschien groter zijn geweest in een groep waar deelnemers voor de cursus weinig vertrouwen hadden in hun eigen capaciteit om te participeren in de politiek. Dit is echter niet zeker.

Na de cursus hebben deelnemers ook meer vertrouwen in hun beheersing van de

vaardigheden debatteren en lobbyen. Voor debatteren geldt een groter verschil dan voor lobbyen, wat waarschijnlijk komt doordat het programmaonderdeel over debatteren meer gebruik maakte van praktische oefeningen dan het onderdeel over lobbyen.

Ook hebben deelnemers na de cursus meer vertrouwen in de lokale politiek. Het politieke vertrouwen van de deelnemers was voor de cursus al vrij hoog, maar dit is na de cursus nog eens verhoogd. Dit is in lijn met bevindingen in de onderzoeksliteratuur, waar wordt gesteld dat politieke kennis een positief effect heeft op politiek vertrouwen (Galston, 2001).

Tot slot zijn deelnemers na de cursus minder cynisch over de lokale politiek dan daarvoor. Deelnemers hebben een positiever beeld over de integriteit en competentie van politici, politieke instituties en politieke processen. Het effect is het sterkst voor cynisme over de integriteit van politici. Daarbij dient te worden opgemerkt dat deelnemers voorafgaand aan de cursus al overwegend laag scoorden voor politiek cynisme. Dit is na de cursus nog eens verminderd. Dit sluit aan bij de literatuur over dit onderwerp, waar wordt gesteld dat politiek cynisme samenhangt met een gebrek aan politieke kennis (Popkin & Dimock, 1999; Berman, 1997; Dekker & Meijerink, 2012).

Methodologische beperkingen

De onderzoeksofzet had geen controlegroep, waardoor we de gemeten verschillen in variabelen niet met volledige zekerheid kunnen toeschrijven aan de cursus. Voor dit onderzoek wilden we aanvankelijk de Solomon four-group onderzoeksofzet te gebruiken. Dit zou inhouden dat het onderzoek vier onderzoeksgroepen heeft, waarvan één groep (experimenteel) deelneemt aan een voormeting, cursus en nameting, de tweede groep (controle) deelneemt aan een voormeting en een nameting zonder de cursus te volgen, de derde groep (experimenteel) deelneemt aan de cursus en aan een nameting en de laatste groep (controle) deelneemt aan een 'nameting' zonder de cursus te volgen. Door het gebruik van deze ofzet zouden we kunnen uitsluiten dat de gemeten effecten het gevolg zouden zijn van toevallige gebeurtenissen die plaatsvinden tijdens de cursus, het verstrijken van de tijd en/of een effect van de voormeting. Het is echter niet gelukt om dit onderzoeksdesign te gebruiken, door een combinatie van factoren. De meeste gemeenten konden niet het aantal deelnemers werven dat nodig was om een experimentele groep en een controlegroep uit één gemeente te halen. In die gemeenten was de belangstelling groot genoeg voor één groep van 25 tot 30 deelnemers. Andere gemeenten wilden niet zoveel deelnemers werven, omdat ze geen verkeerde verwachtingen wilden scheppen bij de inwoners, van wie er uiteindelijk maar 30 mee zouden kunnen doen aan de cursus. De weinige gemeenten die er wel in waren geslaagd konden ofwel niet worden vergeleken met gemeenten met een soortgelijk inwoneraantal ofwel niet worden meegenomen in het onderzoek, omdat de cursussen voor de planning van het onderzoek te vroeg van start waren gegaan. We hebben er daarom voor gekozen om een *repeated measures* ofzet te gebruiken. Dit

heeft als nadeel dat het effect van de cursus niet geïsoleerd kan worden, waardoor we niet met zekerheid kunnen vaststellen dat de gemeten verschillen – in objectieve en subjectieve politieke kennis, participatie intentie, intern politiek zelfvertrouwen, de subjectieve beheersing van politieke vaardigheden, het politieke vertrouwen en in het politieke cynisme – het effect zijn van de cursus zelf. Dit is echter wel waarschijnlijk.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Deze studie was gericht op de korte termijn effecten van de ProDemos cursus. Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de effecten op de lange termijn. Wij hebben in dit onderzoek niet kunnen meten of deelnemers na de cursus meer gaan participeren in de politiek, maar dit zou wel in een longitudinale studie kunnen worden onderzocht. Naast de mate van participatie, is het ook interessant om effecten op de *kwaliteit* van de participatie in bepaalde activiteiten te onderzoeken. Een studie zou bijvoorbeeld kunnen onderzoeken of raadsleden die de cursus hebben gevolgd, hun politieke werkzaamheden op een andere manier uitvoeren of ervaren dan raadsleden die de cursus niet hebben gevolgd.

Conclusie

Na deelname aan de cursus Politiek Actief van ProDemos beschikken cursisten over meer kennis van de politiek in de gemeente, hebben ze meer vertrouwen in hun eigen capaciteit om te participeren in de politiek, hebben ze meer vertrouwen in hun politieke vaardigheden en tonen ze een hogere intentie om te participeren in de lokale politiek. Daarnaast hebben burgers meer vertrouwen in de lokale politiek en zijn ze er minder cynisch over.

Dankwoord

Graag wil ik Henk Dekker bedanken voor zijn hulp en betrokkenheid bij alle fases van het onderzoek. Veel dank ook aan Maurits de Klepper, voor zijn waardevolle adviezen. Tot slot bedanken we vanuit ProDemos ook graag de cursisten die aan het onderzoek hebben deelgenomen en de gemeenten die dit mogelijk hebben gemaakt.

Literatuur

- Bartels, L.M. (1996). Uninformed voters: Information effects in presidential elections. *American Journal of Political Science*, 40(1), 194-230.
- Bélanger, E., & Nadeau, R. (2005). Political trust and the vote in multiparty elections: The Canadian case. *European Journal of Political Research*, 44, 121-146.

- Berman, E.M. (1997). Dealing with cynical citizens. *Public Administration Review*, 57(2), 105-112.
- Chanley, V.A., Rudolph, T.J., & Rahn, W.M. (2000). The origins and consequences of public trust in government. A time series analysis. *Public Opinion Quarterly*, 64, 239-256.
- Dekker, H. & Meijerink, F. (2012). Political cynicism: Conceptualization, operationalization, and explanation. *Politics, Culture and Socialisation*, 3(1), 33-47.
- Delli Carpini, M.X. & Keeter, S. (1996). *What Americans know about politics and why it matters*. New Haven: Yale University Press.
- Finkel, S.E. (2003). Can democracy be taught? *Journal of Democracy*, 14(4), 137-151.
- Fowler, A., & Margolis, M. (2014). The political consequences of uninformed voters. *Electoral Studies*, 34, 100-110.
- Fox, R. & Lawless, J.L. (2005). To run or not to run for office: explaining nascent political ambition. *American Journal of Political Science*, 49(3), 642-659.
- Galston, W.A. (2001). Political knowledge, political engagement, and civic education. *Annual Review of Political Science*, 4, 217-234.
- Hendriks Vettehen, P.G.J., Hagemann, C.P.M. & Snippenburg, L.B. (2004). Political knowledge and media use in the Netherlands. *European Sociological Review*, 20(5), 415-424.
- Hetherington, M.J. (1998). The political relevance of political trust. *American Political Science Review*, 92(4), 791-808.
- Hooghe, M., & Marien, S. (2012). A comparative analysis of the relation between political trust and forms of political participation in Europe. *European Societies*, 15(1), 131-152.
- Houwelingen, P. van (2015). Politieke participatie en de omvang van het lokaal bestuur. *Bestuurswetenschappen*, 69(1), 47-65.
- Johann, D. (2012). Specific political knowledge and citizens' participation: Evidence from Germany. *Acta Politica*, 47, 42-66.
- Kahne, J., & Westheimer, J. (2006). The limits of political efficacy: Educating citizens for a democratic society. *Political Science and Politics*, 39(2), 289-296.
- Langton, K., & Jennings, M.K. (1968). Political socialisation and the high school civics curriculum in the United States. *American Political Science Review*, 62, 862-867.

- Larcinese, V. (2007). Does political knowledge increase turnout? Evidence from the 1997 British election. *Public Choice*, 131, 387-411.
- Nieuwsuur (2014). Werven raadsleden steeds lastiger. 05-01-2014
<http://nos.nl/artikel/593887-werven-raadsleden-steeds-lastiger.html>
- Ondercin, H.L., & Jones-White, D. (2011). Gender jeopardy: What is the impact of gender differences in political knowledge on political participation? *Social Science Quarterly*, 92(3), 675-694.
- Popkin, S.L., & Dimock, M.A. (1999). Political knowledge and citizen competence. In S.K. Elkin & K.E. Soltan (Eds.), *Citizen Competence and Democratic Institutions* (117-146. University Park: Pennsylvania State University Press.
- ProDemos (2014). Missietekst ProDemos. Den Haag: ProDemos – Huis voor democratie en rechtstaat.
- ProDemos (2015). Projectplan Politiek Actief. Den Haag: ProDemos – Huis voor democratie en rechtsstaat.
- Voerman, G. & Boogers, M. (2014). Rekrutering van kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen in 2006, 2010 en 2014: Kandidaatstellingsproblemen vergeleken en verklaard. Groningen/Enschede: Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Colofon

Auteur: Yara Al Salman

Projectleider: Huri Sahin

ProDemos - Huis voor democratie en rechtsstaat
Hofweg 1-H
2511 AA Den Haag

070 7570 200

info@prodemos.nl

www.prodemos.nl